

Familie- en gezinshuishoudingen hun ontwikkeling in een Spaans berggebied tussen 1950 en 1970

M. Bronkhorst, W. A. Ettema, H. Smit

Het evolutionistisch cliché

Elk sociologisch handboek besteedt een flinke paragraaf aan structuur en ontwikkeling van het westerse gezin. Met grote regelmaat vinden we daarbij de opvatting vermeld, dat er aan het gezinshuishouden — in principe bestaande uit een echtpaar met hun ongehuwde kinderen — een ander type van samenwoning voorafgaat: het huishouden dat niet alleen uit een kerngezin bestaat, maar ook andere verwanten omvat en eventueel inwonend dienstpersoneel. De overgang van het ene naar het andere type — van familiehuishouden naar gezinshuishouden — wordt daarbij steeds in verband gebracht met de grote transformatie van de Europese samenleving onder invloed van de Industriële Revolutie.

De antecedenten van deze opvatting gaan terug tot diep in de vorige eeuw. Een literatuuronderzoek heeft uitgewezen dat vrijwel elke bekende 19e eeuwse socioloog de genoemde opvatting wel eens in één of andere vorm naar voren heeft gebracht.¹ Het valt dan ook niet te verwonderen dat de 20e eeuwse gezinssociologen die visie algemeen hebben aanvaard. Daarbij steunen ze uiteraard niet alleen op het gezag van grootheden als LePlay, Durkheim en Weber, maar ook op het onweerlegbare feit dat in onze samenleving het gezinshuishouden zeer sterk overheerst, zodat de verleiding om deze situatie als een eindfase van een proces van 'gezinsindividualisering' te beschouwen wel bijzonder groot is. Vindt men streken waar het familiehuishouden zeer frequent voorkomt, dan is men al gauw geneigd die situatie als een 'survival' te beschouwen, veroorzaakt door bij voorbeeld sterk regionaal isolement.² Een aan het evolutionisme ontleende visie heeft zich op dit deelterrein van de sociologie dus goed weten te handhaven.

Elders hebben Ettema en Neuteboom geprobeerd die visie te toetsen aan andere historisch-statistisch materiaal uit Engeland en Nederland.³ Daarbij bleek dat er van een domineren van familiehuishoudingen in het pre-industriële Engeland en Nederland geen sprake was. Voorzover familiehuishoudingen voorkwamen, was dat een kwestie van de 'betere standen'. Zowel

Laslett als Van der Woude vonden een duidelijke differentiaal naar sociale status wat betreft het voorkomen van inwonende verwanten zowel als van dienstpersoneel.⁴

Een belangrijke hypothese — gelanceerd door Levy⁵ — dit dit verschijnsel grotendeels zou kunnen verklaren, is, dat de hoge sterfte in de betrokken samenlevingen een belemmering was voor het realiseren van huishoudingen waarin bijvoorbeeld drie generaties samenleefden. Dat zou ook kunnen betekenen, zegt Levy, dat een sterke daling in de sterfte gepaard ging met een stijging in het voorkomen van familiehuishoudingen. In zo een situatie kan een spanning optreden tussen een privacy-ideaal enerzijds en toenemende — d.w.z. langduriger — sociale controle door ouderen binnen het huishouden anderzijds. En dat kan dan weer bijdragen tot het bevorderen van de norm dat het kerngezin de enige 'gezonde' vorm van samenwonen is.

Dat laatste is natuurlijk zuiver speculatie. Van betekenis is echter dat er hier vanuit de demografische hoek op wordt gewezen, dat de ontwikkeling van samenwoningsvormen wel eens minder rechtlijnig zou kunnen zijn verlopen dan men gewoonlijk veronderstelt. Verdere uitspraken zijn bij gebrek aan onderzoeksmateriaal nauwelijks te doen, al dient gezegd te worden dat er vooral via historisch-demografisch onderzoek snel verandering komt in die situatie. Er komt steeds meer materiaal ter beschikking dat ons een blik gunt in een periode van onze samenleving waarover de gemiddelde socioloog tot voor kort slechts de meest clichématige noties had.

Daar staat tegenover dat dit materiaal alle beperkingen heeft die historische bronnen kenmerkt. Er blijft een grote behoefte aan onderzoek in die actuele situaties waarvan we mogen aannemen dat ze een licht kunnen werpen op onze vroegere ontwikkeling. Daarbij moeten we natuurlijk goed beseffen dat een hedendaagse 'traditionele' omgeving nooit een nabootsing is van onze eigen pre-industriële samenleving. Dat neemt echter niet weg dat we, zonder in de valkuilen van een rechtlijnig evolutionisme terecht te komen, via een dergelijk onderzoek meer inzicht kunnen krijgen in de factoren die de kwantitatieve verhouding tussen en de interne structuur van verschillende typen huishoudingen beïnvloeden. Daarbij is een panel-benadering onmisbaar: het gedurende een lange periode volgen van een groep huishoudingen. Een dergelijke benadering is in het algemeen onmisbaar bij het bestuderen van sociale verandering, doch praktisch uiterst moeilijk uitvoerbaar. Dat geldt ook voor het onderzoek waarvan we hier de resultaten willen presenteren en waarbij een panel-benadering bij gebrek aan tijd en middelen is ingeruild voor een vergelijking op twee tijdstippen. Dit onderzoek maakte deel uit van een groter onderzoek dat in 1972 begon in de gemeente Quiroga in de in het noordwesten van Spanje gelegen provincie Lugo. Bij dat onderzoek kregen we beschikking over de ingevulde formulieren van de volkstellingen die elke vijf jaar in Span-

je worden gehouden. De formulieren van de jaren 1950 en 1970 zijn (in cijfercode en met weglating van de persoonsnamen) gecopieerd om te dienen voor een gedetailleerde analyse van de ontwikkeling van de verschillende typen huishoudingen. Alvorens de resultaten van deze analyse te presenteren, geven we eerst een beschrijving van het onderzoeksgebied, vooral in termen van enkele voor ons onderwerp vermoedelijk belangrijke variabelen.

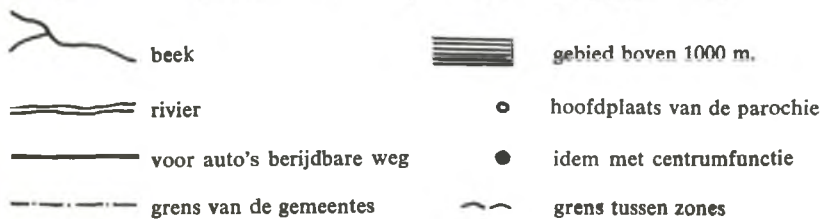
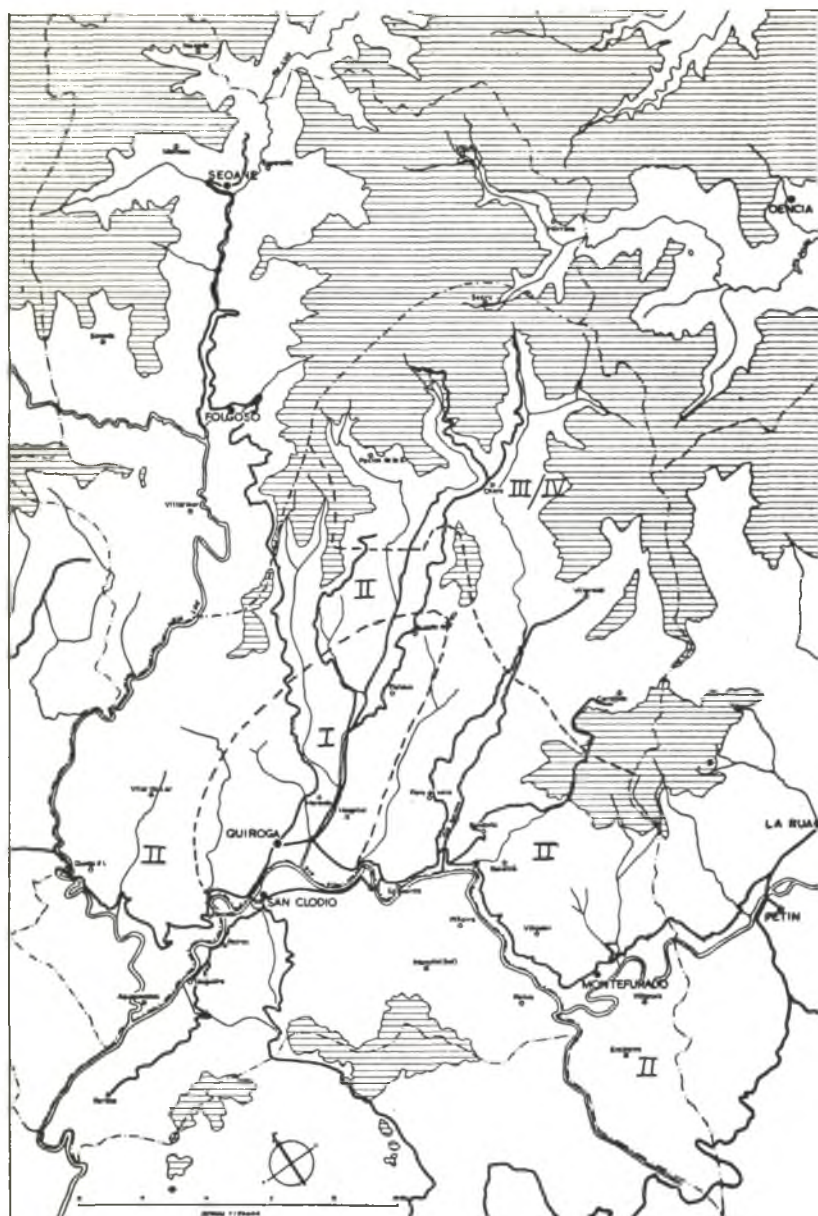
Veranderingen in het cultuurpatroon

In de literatuur wordt er voortdurend op gehamerd dat de ontwikkeling van het huishouden nauw samenhangt met wat Hofstee het modern-dynamische cultuurpatroon noemt (tegenover het agrarisch-ambachtelijke dat eraan voorafgaat⁶). We zijn daarom bijzonder geïnteresseerd in hoeverre dat patroon in ons gebied zal zijn doorgedrongen. Dat hebben we op drie manieren onderzocht. In de eerste plaats via een onderzoek naar de fysieke ontsluiting van het gebied, dus naar verschillen in isolement. Verder via een analyse van de beroepsstructuur in 1950 en 1970. En ten derde via een enquête in een aantal naar mate van isolement sterk verschillend scorende dorpen. In die enquête werd onder andere geïnformeerd of de respondent bepaalde plaatsen placht te bezoeken, naar zijn leesgewoonten en naar contact met massacommunicatiemiddelen. De gedachtengang is natuurlijk dat een laag isolement, een niet-agrarische beroepsstructuur en een hoge 'media participation' indicatief zijn voor het modern-dynamische cultuurpatroon.⁷

Quiroga is een bergachtige gemeente van 267 km² in de zuidwestelijke randzone van het Cantabrisch Gebergte. De gemeentegrens volgt in het zuiden grotendeels de Rio Sil — de grootste rivier van noordwest Spanje — en in het westen de in de Sil uitmondende rivier de Lor (zie kaart). In het oosten grenst de gemeente aan de provincie León, daarvan echter gescheiden door een bergkam die tot omstreeks 1400 m. hoogte reikt. In het noorden ligt het Caurgelgebergte met de Pico Pajaro (1609 m.) als hoogste top. In dit gebergte ontspringt de Rio Quiroga waarvan het dal een groot deel van de Quirogebevolking herbergt.

In 1970 werden er iets minder dan 5000 inwoners geteld, hetgeen neerkomt op een bevolkingsdichtheid van 18 per vierkante kilometer, veel lager dan het Spaanse gemiddelde van 67 per km.² De bevolking woont bovendien sterk verspreid. Het centrumdorp Quiroga — bij de monding van de gelijknamige rivier — heeft ongeveer 700 inwoners. Daarnaast vinden we een honderdtal gehuchten waarvan de grootste nauwelijks boven de 100 inwoners uitkomen. De dichtstbijzijnde stad is Monforte de Lemos op bijna 30 km van Quiroga-dorp en met ruim 20.00 inwoners.

De verbindingen in het gebied zijn erbarmelijk. De meeste wegen zijn onver-

hard en slecht onderhouden. Op het moment van het onderzoek waren enkele dorpen nog onbereikbaar voor auto's. De enige geasfalteerde doorgaande weg volgt het dal van de Sil, net als de spoorlijn die enkele stationnetjes heeft in het gebied, het belangrijkste op enkele kilometers van Quiroga-dorp.

Nog niet alle dorpen zijn op het electriciteitsnet aangesloten. Telefoonaansluitingen vinden we bijna alleen in het centrumdorp en de rest van de parochie waartoe dit dorp behoort.

Omdat we verwachtten dat de opvallende verschillen in ontsluiting met allerlei andere verschijnselen zouden kunnen samenhangen, besloten we eerst een analyse te maken van de interne differentiatie van het gebied, in termen van isolement. Ieder dorp of gehucht van enige betekenis (85 stuks) werd bezocht. Vastgesteld werd op welk centrum de bevolking van de betrokken nederzetting zich pleegt te oriënteren (meestal was dat Quiroga-dorp, maar niet altijd). De afstand tot dat centrum werd opgenomen en de kwaliteit van de verbindingen daarmee, zoals de toestand van de weg en de beschikbaarheid van openbaar vervoer. Verder werd nagegaan of het dorp electriciteit had, waar de dichtstbijzijnde telefoon was, etc. Deze gegevens werden verwerkt tot een totaalscore per dorp. Die score werd weer omgerekend tot een gemiddelde per *parochie* omdat de parochie en niet het dorp (gehucht, buurtschap) onze onderzoekseenheid vormt. Vervolgens werd het gebied in zones ingedeeld volgens de kwartielen van de hoogste behaalde score. 'Zone I' heeft tot 25 % van die score, 'zone II' heeft 26 tot 50 %, enz. Zone III en IV — de sterkst geïsoleerde gebieden — zijn samengevoegd omdat zone IV maar enkele dorpen omvat en omdat boven een bepaald niveau van isolement elk verder onderscheid toch vrij zinloos is. Daarnaast zullen we de centrumparochie steeds ook apart bezien, hoewel die deel uitmaakt van zone I. Het feit dat in die centrumparochie vrijwel alle voorzieningen van enige betekenis zijn geconcentreerd lijkt ons voldoende rechtvaardiging daarvoor. Om de beschrijving te vergemakkelijken geven we hier ook meteen de tabel met de gegevens over het voorkomen van verschillende beroepsgroepen per zone. Die tabel is gebaseerd op de beroepsaanduidingen op de volkstellingsformulieren van de mannen van 15-64 j. Hoewel ook de vrouwen duidelijk deelnemen aan speciaal de landbouw en de dienstverlening, staan ze onveranderlijk als 'sus labores', d.w.z. huisvrouw, geregistreerd. We moeten onze analyse dus beperken tot de mannelijke beroepsbeoefenaars.

Zone I vormt het hart van de gemeente: de vallei gevormd door de benedenloop van de Rio Quiroga en het gebied ter weerszijden van de Quiroga-mondding langs de Sil. Hier liggen alle dorpen op ten hoogste enkele kilometers van een geasfalteerde weg en ze zijn vrijwel allemaal per auto te bereiken. Via de busdienst door het Skildal kan men zonder al te veel moeite naar één van de buiten het gebied gelegen steden reizen. Van de voorzieningen die Quiroga-

Tabel I:

Ontwikkeling van de beroepsgroepen in de gemeente Quiroga tussen 1950 en 1970, in het gehele gebied en in verschillende zones, bepaald naar de mate van fysiek isolement (mannen van 15-64 j.)

beroeps- groep	hele gemeente Quiroga		Quiroga- parochie (centrum)		zone I*		zone II		zone III	
	1950	1970	1950	1970	1950	1970	1950	1970	1950	1970
land- arbeiders	9 %	2 %	10 %	4 %	5 %	3 %	14 %	2 %	1 %	0 %
boeren	76 %	54 %	39 %	24 %	70 %	43 %	77 %	64 %	95 %	81 %
arbeiders en kleine ambtenaren	6 %	18 %	17 %	24 %	9 %	21 %	5 %	15 %	2 %	8 %
middenstand	4 %	11 %	17 %	20 %	7 %	15 %	1 %	6 %	0 %	4 %
bestuur en vrije beroepen	2 %	4 %	10 %	13 %	4 %	7 %	1 %	1 %	0 %	0 %
niet bekend, niet kodeer- baar**	3 %	11 %	7 %	15 %	5 %	11 %	2 %	12 %	2 %	8 %
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	101
N =	2301	1513	300	311	993	816	1065	566	243	131

* met inbegrip van Quiroga-parochie;

** het betreft hier enkele gevallen waarin het beroep niet is aangegeven en verder de aanduiding: huisvrouw (!), student, scholier, invalide, gepensioneerd.

dorp te bieden heeft, kan men een frequent gebruik maken zonder dat de dagelijkse routine daar onder heeft te lijden. Was dit gebied in 1950 nog voor 75 % agrarisch, in 1970 is dit teruggelopen tot 46 %. Middenstand en toplaag zijn tesamen voor 81 % in dit gebied geconcentreerd (1970). De groei van de werkgelegenheid buiten de landbouw heeft sinds 1950 voor 73 % in dit gebied plaatsgevonden.

De dorpen van zone II zijn in een halve boog rond zone I gegroepeerd. Ze liggen veel verder van een geasfalteerde weg en gemiddeld ook aanzienlijk hoger dan de dorpen uit zone I, ter weerszijden van de 500 m. hoogtelijn. Het terrein is sterk geaccidenteerd met vrijwel nergens gunstige omstandigheden voor de landbouw. Toch is deze zone ook in 1970 nog voor tweederde agrarisch, met als interessante bijkomstigheid dat we alleen hier in 1950 een flinke groep landarbeiders aantreffen die in 1970 grotendeels blijkt te zijn verdwenen. Men richt zich mede op de buiten het gebied gelegen centra van La Rua

in het oosten en Monforte de Lemos in het westen hoewel men voor officiële handelingen naar Quiroga-dorp moet dat voor sommige dorpen meer dan 20 km ver is.⁸

Zone III/IV (hierna als zone III aangeduid) zou men het beste de naam van 'Caurel' kunnen geven. Het betreft hier dorpen in het Caurel-gebergte in het noorden van de gemeente, gelegen tot op bijna 1100 m. hoogte. Hier vinden we de dorpen die nog niet op het electriciteitsnet zijn aangesloten en enkele andere die niet per auto zijn te bereiken. 's Winters is vaak een groot deel van dit gebied totaal van de buitenwereld afgesloten. De landbouw vormt er ook in 1970 nog vrijwel de enige bestaansbron. Uit tabel 1 laat zich aflezen dat in de hele gemeente Quiroga in de bestudeerde periode het aantal mannen van 15-64 j. met maar liefst eenderde is teruggelopen, wat wijst op een sterk negatief migratiesaldo. De boerenstand is meer dan gehalveerd. De niet-agrarische beroepsgroepen zijn echter niet alleen relatief, doch ook absoluut sterk gegroeid. Zeker in het centrumgebied is er sprake van een duidelijke overgang naar een 'moderne' beroepsstructuur. Dit verschijnsel hangt samen met de economische injectie door de overboekingen van Quirogesen die elders werken (in het buitenland of in de Spaanse industriegebieden). Dit geld vindt vooral zijn weg naar de middenstand en de bouwrijverheid.

Uit enquêtes blijkt dat de ruimtelijke differentiatie naar isolement en beroepsstructuur wordt herhaald bij vrijwel elke andere variabele. Hier is vooral van belang dat de door *ons* gemeten variabele 'isolement' zeer nauw blijkt samen te hangen met de mate waarin *respondenten* met de wereld buiten hun dorp communiceren. We hebben een score geconstrueerd waarin is verwerkt in hoeverre de respondent buiten de eigen zone heeft gewerkt, de frequentie van bezoek aan Quiroga-dorp, aan andere centrumplaatsen, in hoeverre hij/zij wel eens gedrukte teksten leest, naar de televisie kijkt, naar de radio luistert. Na dichotomisering van de frequentieverdeling krijgen we het volgende beeld:

Tabel 2:

Communicatie naar woongebied binnen de gemeente Quiroga (230 mannen en vrouwen van 16-45 j. oud in een aantal per zone geselecteerde dorpen)

score	zone I*	zone II	zone III
hoog	90 %	64 %	33 %
laag	10 %	36 %	67 %
totaal	100	100	100
N =	40	111	79

* alleen Quiroga-parochie

Rest ons te vermelden dat de landbouw — ook in 1970 nog de voornaamste bezigheid van de meerderheid van de mannen — bijzonder primitief is en wordt gekenmerkt door het overheersen van zeer kleine bedrijven. De mediaan van de bedrijfsgrootte valt volgens de laatste telling (1972) in de klassen van 1 tot 1,9 ha en dit bezit is dan ook nog hopeloos versnipperd.⁹ Van mechanisatie is geen sprake en die zou onder de huidige omstandigheden ook vrij zinloos zijn. De belangrijkste teelten zijn wijnbouw en aardappelen in de lager gelegen gebieden en rogge en aardappelen in de hogere. Daarnaast houdt men in het algemeen wat varkens, terwijl in Caurel de rundveeteelt van betekenis is. Het schamele grondbezit wordt aangevuld via het gebruik van woeste grond waarop men schapen en geiten laat weiden. De agrarische activiteit is sterk op zelfvoorziening gericht. Alleen om wat contanten te bemachtigen — voor het betalen van de belastingen bij voorbeeld — verschijnt men op de markt met een kalf, wat biggen, een zak aardappelen, etc.

We moeten ons daarbij realiseren dat dit in Noordwest Spanje geen uitzondering maar regel is. De landstreek Galicië, bijna zo groot als Nederland, herbergt één van de laatste grote 'peasant societies' van Europa en dat geldt vooral voor de twee binnenlandse provincies Lugo (waarin Quiroga ligt) en Orense.

Veranderingen in het huishouden

Wat voor tradities ten aanzien van de relaties, rechten en plichten van potentiële huisgenoten kunnen we hier verwachten? Daarover worden we uitvoerig ingelicht door de Spaanse antropoloog Lisón Tolosana in zijn *Antropología Cultural de Galicia* (1971), waarvoor een belangrijk deel van het veldwerk in het Caurel-gebergte werd verricht. Lisón vermeldt dat in de provincie Lugo (en in dit verband noemt hij Quiroga expliciet) de gewoonte bestaat om één zoon — bij voorkeur de oudste in het erfrecht sterk te begunstigen. Hij krijgt ongeveer tweederde van het totale bezit en deelt ook nog mee in het restant. Daar staan een aantal verplichtingen tegenover:

- Als de begunstigde trouwt, trekt zijn vrouw bij hem en zijn ouders in. Hij blijft onbezoldigd op het ouderlijk bedrijf werken tot beide ouders zijn overleden.

- Hij bekostigt de begrafenis van de ouders.

- Hij onderhoudt de ongetrouwde broers en zusters die in huis kunnen blijven wonen zolang ze onbezoldigd meewerken en niet hun erfdeel opeisen.¹⁰

Als een zoon ontbreekt, is gewoonlijk een dochter de begunstigde.

Wat hier beschreven wordt, is in feite de 'familie-souche' zoals we die al zo lang ook uit andere delen van Europa kennen.

De demografische gegevens van het platteland van de provincie Lugo laten zien dat zowel de sterfte- als de geboortecijfers sinds 1900 een gestaag dalen-

de tendens vertonen. In de jaren '50 stabiliseert zich het sterftecijfer omstreeks 10 pro mille en het geboortecijfer omstr. 16 pro mille. In Quiroga zien we een voortgaande daling van het geboortecijfer en een stijging van het sterftecijfer in de jaren '60. Dit heeft niets te maken met afwijkend voortplantingsgedrag noch met een grotere sterfte, doch met de veroudering van de bevolking als gevolg van het wegtrekken van vele jongeren.

Het zal duidelijk zijn dat de levensverwachting hier zodanig is dat het mogelijk is op grote schaal samenwoningen te realiseren van zowel generatiegenoten als leden van verschillende generaties.

We kunnen nu nagaan of dat inderdaad gebeurt. Onderstaande tabel is gebaseerd op de gegevens van 1999 huishoudingen in 1950 en 1438 in 1970. We hebben het gebied weer uitgesplitst naar zone van isolement, omdat in het voorgaande is gebleken dat er een zeer gegronde verwachting mag bestaan dat het modern-dynamische cultuurpatroon in afnemende mate zal gelden bij toenemend isolement.

Tabel 3:

Ruimtelijke spreiding van de verschillende typen huishoudingen in de gemeente Quiroga in 1950 en in 1970

type huishouden	hele gemeente Quiroga		Quiroga parochie (centrum)		zone I*		zone II		zone III	
	1950	1970	1950	1970	1950	1970	1950	1970	1950	1970
alleen- staanden	12 %	14 %	14 %	11 %	12 %	15 %	12 %	12 %	15 %	19 %
gezinshuis- houden	72 %	57 %	63 %	60 %	71 %	54 %	73 %	59 %	68 %	58 %
familiehuis- houden	16 %	29 %	24 %	29 %	17 %	31 %	15 %	28 %	18 %	23 %
totaal	100	100	101	100	100	100	100	99	101	100
N =	1999	1438	264	280	855	748	944	563	200	127

* met inbegrip van Quiroga-parochie

De gegevens uit deze tabel zullen wel enige verbazing wekken. We zien om te beginnen dat deze gemeenschap in een periode dat het agrarisch-ambachtelijke cultuurpatroon nog zeer sterk moet hebben overheerst (1950) voor 84 % uit alleenstaanden en gezinshuishoudingen bestond! We zien echter ook *een toename* van de familiehuishoudingen. En die toename heeft voor 86 % in het modernste gebied plaatsgevonden! Zo krijgen we een gradiënt te zien in

het voorkomen van familiehuishoudingen in 1970: 31 % in zone I, 28 % in zone II en 23 % in zone III.

De familiehuishoudingen zijn niet alleen relatief en absoluut sterk toegenomen, ze zijn ook iets groter geworden: van gemiddeld 4,65 personen in 1950 naar 4,96 in 1970. Dat neemt niet weg dat nog steeds een meerderheid van de bevolking in een gezinshuishouden woont.

Een hypothese van Goode¹¹ die in eerste instantie door het werk van Laslett en van Van der Woude is bevestigd, luidt dat het voorkomen van familiehuishoudingen vooral een aangelegenheid zal zijn van 'de betere standen'. Het lijkt de moeite waard die hypothese ook hier te toetsen. We hebben een goed inzicht in de sociale gelaagdheid van de bevolking in ons onderzoeksgebied, omdat nog geen jaar voor de aanvang van ons veldwerk een Spaanse socioloog daarvan een studie heeft gemaakt en ons over een afschrift van het manuscript liet beschikken.¹²

Zijn gedetailleerde indeling hebben we ingedikt tot de rangschikking zoals die in tabel 4 is te zien. Het opvallendst is daarbij natuurlijk dat de boeren het laagst zijn geplaatst. Onze Spaanse collega zet de arbeiders op hetzelfde niveau als de boeren. Uit onze enquêtegegevens is echter gebleken dat de arbeiders in elk geval duidelijk minder arm zijn en dat ze ook in andere opzichten duidelijk van de boeren zijn te onderscheiden. Het lijkt dan inconsequent om boeren en landarbeiders samen te nemen. Volgens ons is dat echter zeker verantwoord. De landarbeiders zijn in feite kleine boeren met te weinig grond om in hun bestaan te kunnen voorzien. Zoals bekend is de groep in 1970 bijna verdwenen. Bezien we nu de samenstelling van de huishoudingen volgens de beroepsgroep van het hoofd.

De hypothese van Goode vindt hier geen duidelijke bevestiging. Wel komt het familiehuishouden relatief het meest voor bij de middenstand en daar heeft tussen 1950 en 1970 ook de sterkste relatieve toename plaatsgevonden. De toplaag (Bestuur & Vrije Beroepen) is helaas te klein om in de beschouwing betrokken te worden.

Bij de analyse van samenwoningspatronen neemt het familiehuishouden veelal de status in van restcategorie. Alles wat niet als 'alleenstaand' of als 'gezinshuishouden' kan worden getypeerd, is 'familiehuishouden'. In het extreemste geval wordt bij voorbeeld een priester met inwonende huishoudster als 'familiehuishouden' getypeerd. Dergelijke gevallen zijn echter zeer zeldzaam en zij beïnvloeden het patroon en de ontwikkeling daarvan, niet. Dat neemt niet weg dat de categorie 'familiehuishouden' veel heterogener is dan de categorie 'gezinshuishouden'. Slechts drie verwantschapsrelaties: echtgenoot, kind, definiëren het gezinshuishouden, maar het aantal verwantschapsrelaties dat aansprakelijk kan zijn voor het etiket 'familiehuishouden' is vrijwel onbeperkt.

Tabel 4:

Typen huishoudingen naar beroepsstatus van het hoofd* in de gemeente Quiroga in 1950 en in 1970

beroeps- groep	alleen- staand		gezins- huish.		familie- huish.		totaal		N =	
	1950	1970	1950	1970	1950	1970	1950	1970	1950	1970
agrariërs	5 %	9 %	78 %	59 %	17 %	32 %	100	100	1495	831
arbeiders en kleine ambtenaren	11 %	3 %	74 %	65 %	15 %	32 %	100	100	130	193
middenstand	1 %	4 %	79 %	55 %	19 %	41 %	99	100	67	107
bestuur en vrije beroepen	13 %	13 %	51 %	60 %	36 %	27 %	100	100	45	60
niet bekend, niet kodeer- baar**	57 %	47 %	37 %	40 %	6 %	13 %	100	100	262	247
totaal	12 %	14 %	72 %	57 %	16 %	29 %	100	100	1999	1438

* Als het hoofd is aangeduid als 'gepensioneerd' of 'invalide', is — indien mogelijk — de naar leeftijd volgende mannelijke beroepsbeoefenaar als hoofd beschouwd.

** Deze groep bestaat grotendeels uit weduwen en bejaarden, alleenstaand of met (klein)kinderen. Het betreft in feite de restanten van eens volledige gezinnen waaruit de kostwinner is weggefallen.

Volgens Lisón Tolosana's beschrijving van het Galicische verwantschapssysteem en erfrecht mogen we vooral familiehuishoudingen verwachten bestaande uit een man — het hoofd —, zijn echtgenote, hun ongehuwde kinderen, een gehuwde zoon, *schoondochter*, *kleinkinderen*. (De cursief gedrukte categorieën zijn aansprakelijk voor het etiket 'familiehuishouden'). Daarnaast kunnen we nog ongehuwde *broers* en *zusters* van het hoofd aantreffen, al dan niet met kinderen die dan als *neef/nicht met generatieverschil* ('oomzegger') worden geklassificeerd. Is het oude hoofd overleden, doch zijn vrouw niet, dan zal veelal de inwonende gehuwde zoon als hoofd worden geregistreerd en dan kunnen we de volgende samenstelling verwachten: het hoofd, zijn moeder ('ouder'), zijn echtgenote, zijn kinderen, *oom*, *tante* (broer/zuster van het overleden hoofd), eventueel nog kinderen van de laatsten, dus *neef/nicht*. Daarnaast kan in onze definitie *inwonend dienstpersoneel* het etiket 'familiehuishouden' veroorzaken. In onderstaande tabel worden de meest voorkomende relatiecategorieën weergegeven.

Tabel 5:

Frequentie waarmee een bepaalde relatiecategorie (gedefinieerd ten opzichte van het hoofd van het huishouden) het etiket 'familiehuishouden' veroorzaakt. Naar peildatum en woongebied binnen de gemeente Quiroga

relatie t.o.v. het hoofd	zone I		zone II/III*		hele gemeente	
	1950	1970	1950	1970	1950	1970
schoondochter	11 %	11 %	6 %	12 %	8 %	12 %
kleinkind	35 %	34 %	31 %	36 %	33 %	35 %
broer/zuster	25 %	14 %	25 %	15 %	25 %	15 %
ouder	6 %	19 %	6 %	15 %	6 %	17 %
oom/tante	3 %	4 %	8 %	12 %	6 %	7 %
neef/nicht						
('oomzegger')	10 %	7 %	16 %	10 %	13 %	8 %
personeel	12 %	5 %	8 %	1 %	10 %	3 %
schoonzoon	6 %	17 %	8 %	14 %	7 %	16 %
schoonouder	6 %	16 %	3 %	19 %	4 %	17 %
zwager/sch.zuster	9 %	11 %	6 %	10 %	7 %	11 %
overigen	5 %	8 %	6 %	4 %	6 %	7 %
som van de percentages	128	146	123	148	125	148

* Samengetrokken vanwege het kleine aantal familiehuishoudingen in zone III.

De verwachte categorieën worden inderdaad allemaal aangetroffen. Daarnaast zien we echter in strijd met de verwachtingen, ook nog een flinke groep inwonende *schoonzons* en *schoonouders*. In 1970 zijn die categorieën zelfs beter vertegenwoordigd dan de inwonende schoondochter, die volgens de antropologische literatuur zo frequent zou moeten voorkomen. Wel is het zo dat we nooit meer dan één inwonende schoondochter onder hetzelfde dak aantreffen, waaruit blijkt dat er wel een bescheiden neiging bestaat het patroon van de 'famille souche' te volgen. In het algemeen betekent 'familiehuishouden' hier echter het samenwonen van direct verwante vertegenwoordigers van drie generaties. Dat lijkt in tegenspraak met het vorige. Als er kleinkinderen inwonen, zou men toch ook een inwonende schoonzoon of schoondochter verwachten. Die twee laatste categorieën komen nooit tegelijk voor binnen eenzelfde huishouden. Dus kunnen we de frequenties waarmee ze worden aangetroffen optellen en vergelijken met het aantal keren dat kleinkinderen inwonen al weten we dat er kinderloze schoondochters/-zons kunnen voorkomen en kleinkinderen waarvan de ouders geheel afwezig zijn. Met andere woorden de groep huishoudingen met inwonende schoondochter/-zoon en de groep met inwonende kleinkinderen hoeven niet helemaal samen te vallen. Toch wekt het wel enige verbazing om in 1950 in slechts 15 % van de fa-

miliehuishoudingen een schoondochter of -zoon aan te treffen tegen kleinkinderen bij 33 %! In 1970 zijn deze frequenties 28 % en 35 %, terwijl we juist een tegengestelde ontwikkeling verwachtten gegeven de door ons ter plaatse nogal eens waargenomen gewoonte om bij migratie de kinderen bij de grootouders onder te brengen. Wat we hier waarschijnlijk zien is een sterke afname van de frequentie waarmee ongehuwde moeders voorkomen. De ongehuwde met haar kind(eren) bij haar ouders inwonende moeder is in 1950 een zeer frequente verschijning. Met andere woorden: eerst vinden we op grote schaal kleinkinderen in gezelschap van hun grootouders omdat de vader zich niet heeft gemeld, vervolgens omdat beide of één van beide ouders is gemigreerd. Hiermee is verklaard waarom het drie-generatie huishouden hier zoveel voorkomt, maar nog niet waarom familiehuishoudingen in het algemeen zo zijn toegenomen. Bezien we tabel 5 opnieuw dan valt onmiddellijk op dat de som van de percentages groter is dan 100 hetgeen natuurlijk wordt verklaard door het feit dat binnen eenzelfde huishouden meer dan één verwantschapscategorie het etiket 'familiehuishouden' kan veroorzaken. Interessant is echter dat dit verschijnsel toeneemt: de familiehuishoudingen zijn dus niet alleen talrijker en groter geworden, maar ook *heterogener*. Drie categorieën zijn sterk in betekenis afgenomen: broer/zuster, neef/nicht met generatieverschil, en inwonend dienstpersoneel (vrijwel uitsluitend vrouwen). Vermoedelijk zien we hier vooral het effect van migratie. De positie van de inwonende ongehuwde broer/zuster (en zeker die van hun eventuele kinderen, de neef/nicht met generatieverschil) is traditioneel uiterst penibel. Theoretisch hebben ze recht op kost en inwoning zolang ze hun erfdeel niet opeisen en onbetaald op het bedrijf meewerken. In de praktijk betekent hun inwonen het eten van genadebrood. Met de ruime economische mogelijkheden die in de jaren '50 elders ontstonden, zal deze groep de eerste zijn geweest om weg te trekken. Iets dergelijks zal vermoedelijk voor het inwonende personeel hebben gegolden.

Is de migratie dus waarschijnlijk aansprakelijk voor de afnemende betekenis van bepaalde categorieën inwoners, hetzelfde geldt gedeeltelijk voor het toemen van de inwonende ouders, schoonzoon en schoonouder. Laatstgenoemde categorieën lijken grotendeels aansprakelijk voor de toename van het aantal familiehuishoudingen tussen 1950 en 1970. Ook zonder dat hij over enige statistische informatie beschikt, voerspelt Lisón Tolosana dat een sterke migratie gepaard zal gaan met een toename van het verschijnsel dat een gehuwde vrouw bij haar ouders blijft wonen.

De traditionele patrilocale regel, maakt dan plaats voor een matrilocale praktijk. Als de man terugkeert zal hij zich immers in eerste instantie onder het dak van zijn schoonouders bevinden en mocht zijn schoonvader zijn overleden, dan zal de schoonzoon als hoofd worden geregistreerd. In het eerste ge-

val zijn het de rubrieken 'schoonzoon' en 'kleinkind' die verantwoordelijk zijn voor het etiket 'familiehuishouden', in het tweede geval de rubriek 'schoonmoeder'.

Deze verklaring is om twee redenen nogal onbevredigend. In de eerste plaats zegt ze niets over de grote toename van inwonende *ouders* van het hoofd. En ten tweede *is de toename van het aantal familiehuishoudingen het sterkst in de parocies die de minste migratie kennen*. Heeft migratie dus duidelijk te maken met de dynamiek in de samenstelling van en de aantalsverhoudingen tussen de verschillende typen huishoudingen, de enige oorzaak is het duidelijk niet. We menen dan ook dat er een andere — nauw verwante — factor in het spel is, nl. *de arbeidsbehoefte* van de huishoudingen. We weten dat de parochie die het meest heeft geprofiteerd van de ontwikkeling van de niet-agrarische werkgelegenheid ter plaatse (Hospital) ook de sterkste toename vertoont in het aantal familiehuishoudingen. Toevallig hebben we in 1973 het ten oosten van de Rio Quiroga gelegen deel van deze parochie geënquêteerd: 68 mannen en vrouwen (16-45 j. oud), in 52 huishoudingen. Uit de enquêtes en uit de volkstellingsgegevens blijkt dat de mannen van deze parochie voor meer dan tweederde hun hoofdberoep buiten de landbouw vinden. Uit directe waarneming en uit de enquêtes weten we echter dat de landbouw in deze parochie bepaald niet is opgegeven. We beschikken over voldoende gegevens van 50 huishoudingen: 45 bezitten er nog bouwland en 23 beschikken over zowel bouwland, weiland als woeste grond ('monte'). In 28 van deze huishoudingen vinden we volwassen rundvee en in 40 varkens. Van 44 huishoudingen wordt opgegeven dat 'eigen teelt' een belangrijke bestaansbron vormt. Gegeven het arbeidsintensieve karakter van de landbouw zowel als van de veeteelt — de koeien moeten worden gehoed — ontstaat er bij het zich terugtrekken van de jonge mannen vermoedelijk een situatie waarin elke onbetaald meewerkende arbeidskracht welkom is. Dit vermoeden wordt gesteund door de waarneming dat er een zeker verband bestaat tussen het voorkomen van familiehuishoudingen in de geënquêteerde parochie en het houden van runderen, al gaat het om kleine aantallen huishoudingen en kleine aantallen runderen.¹³ Is het dus een plausibele hypothese dat een uitbreiding van het aantal familiehuishoudingen ook samenhangt met het ontstaan van een arbeider-boeren patroon, iets dergelijks lijkt er aan de hand te zijn bij de middenstanders. Er zijn aanwijzingen dat die groep zich in toenemende mate behelpt met bij voorbeeld inwonende schoonzons in plaats van met snel duurder en schaarser wordend personeel.

Conclusie

We hebben hier te maken met een samenleving waarin de demografische si-

tuatie het op grote schaal voorkomen van familiehuishoudingen niet verhindert. Op grond van de gangbare denkbeelden omtrent de ontwikkeling van het huishouden en ook op grond van de antropologische literatuur zouden we zeker in 1950 een op grote schaal voorkomen van familiehuishoudingen mogen verwachten, alsmede een later belangrijker worden van de gezinshuishoudingen. Echter: het omgekeerde gebeurt. In 1950 vinden we 4,5 x zoveel gezinshuishoudingen als familiehuishoudingen. Dat verhoudingscijfer is in 1970 : 1,9. We zien dus een overwegen van het gezinshuishouden in de traditionele situatie en een belangrijke uitbreiding van het aantal familiehuishoudingen in de periode dat ons gebied mee werd betrokken in de nationale economische ontwikkeling. Als mogelijke verklaring voor dit verschijnsel zien we het effect van migratie en de opkomst van het arbeider-boeren patroon in wisselwerking met de arbeidsbehoefte van het agrarische bedrijf en van de middenstand. De rechtlijnig evolutionistische visie op de ontwikkeling van het huishouden in de overgang van een traditionele naar een moderne maatschappij — al eerder aangetast door de resultaten van historisch-demografisch onderzoek — is ons insziens hier opnieuw te simpel gebleken.

Noten

- 1 Bronkhorst & Smit (1974), p. 6-7.
- 2 Zie bij voorbeeld het onderzoek van Kooy (1959).
- 3 Ettema & Neuteboom, p. 437-442.
- 4 Laslett, p. 222, Van der Woude, p. 236.
- 5 Levy, p. 51-53.
- 6 Hofstee, p. 42-45.
- 7 Hierbij zijn we niet alleen geïnspireerd door Hofstee, maar vooral ook door Rogers.
- 8 Ettema, p. 228.
- 9 Instituto Nacional de Estadística, p. 26.
- 10 Lisón Tolosana, p. 207.
- 11 Goode, p. 9.
- 12 Anoniem (1970).
- 13 De tabel ziet er als volgt uit:

Aantal runderen gehouden in de verschillende typen huishoudingen in de parochie Hospital (1973)

runderen	0	1-2	3 en meer
gezinshuishouden	16	9	1
familiehuishouden	6	13	5

We zien dus dat in deze 50 huishoudingen de veeteelt duidelijk meer voorkomt in familie- dan in gezinshuishoudingen.

Literatuur

- Anoniem, *Estudio sobre la estratificación social del municipio de Quiroga*, 1970, z. pl. Getypt manuscript. Fotocopie in ons bezit.
- M. Bronkhorst en H. Smit, *Structuren van huishoudens in ruimte en tijd*, 's-Gravenhage/Amsterdam 1974. Ongepubliceerde doctoraalscriptie, te raadplegen in de bibliotheek van het Sociaal Geografisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam.
- W. A. Ettema en J. F. Neuteboom, 'De overgang van familie- naar gezinshuishouding: een mythe?', *Geografisch Tijdschrift*, Nieuwe Reeks, Deel V (1971), p. 437-451.
- W. A. Ettema, 'Ontvolking in een Spaans berggebied', *Geografisch Tijdschrift*, Nieuwe Reek, Deel IX (1975), p. 225-234.
- W. J. Goode, 'The process of role bargaining in the impact of urbanization and industrialization on family systems', *Current Sociology*, Vol. XII (1963/64), p. 1-13.
- E. W. Hofstee, De groei van de nederlandse bevolking, in: *Drift en Koers, een een halve eeuw sociale verandering in Nederland*, o.r.v. A. N. J. den Hollander e.a., p. 13-84, Assen 1962.
- Instituto Nacional de Estadística, *Censo agrario de Espana 1972*, Serie A — Primeros resultados: Lugo, Madrid 1973.
- G. A. Kooy, *De oude samenwoning op het nieuwe platteland*, Assen 1959.
- P. Laslett, 'Size and structure of the household in England over three centuries', *Population Studies*, Vol. 23 (1969), p. 199-223.
- M. J. Levy jr., 'Aspects of the analysis of family structure', in: A. J. Coale a.o., *Aspects of the analysis of family structure*, Princeton 1965, p. 1-69.
- C. Lisón Tolosana, *Antropología cultural de Galicia*, Madrid 1971.
- E. M. Rogers in association with Lynne Svenning, *Modernization among peasants: the impact of communication*, New York 1969.
- A. M. van der Woude, *De omvang en samenstelling van de huishouding in Nederland in het verleden*, A.A.G. Bijdragen No. 15, Wageningen 1970.